

HERBERT MARCUSE'DA OLGUSALLIĞIN ANALİZİ VE ÖZGÜRLÜĞÜN İMKANLARINDAN BİRİ OLARAK DOĞAYA SANATSAL BAKIŞ

[The Analysis of Reality and an Artistic Look at Nature as One of the
Possibilities of Freedom in Herbert Marcuse]

Mehmet Eren GEDİKLİ

Doktora Programı, Ankara Üniversitesi, Sistemantik Felsefe ve Mantık Ana bilim Dalı
erengedikli@gmail.com

Burcu GEDİKLİ

Doktora Programı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı
burcuturkdogan@gmail.com

ÖZET

Özgürlüğün neliği problemi, düşünce tarihinde çokça tartışılmış olmasına rağmen, özgürlüğün anlamını toplumsallığa ve hatta doğaya kadar taşıyan ve sanat ile bağını kuran ender düşünürlerden birisi Herbert Marcuse'dur. Ona göre olgusallık veya onun günümüzdeki yeni görünümü olarak kapitalizm, insanlara aşılamayacağını vaad ettiği bir toplumsal düzen dayatmaktadır. Ancak Marcuse'a göre bu olgusallık, tek boyutlu tekno-ekonomik toplum, pekâlâ sanatın dönüştürücü gücü sayesinde doğaya, topluma ve insana yeni bir bakış ile aşılabilir. Bu doğrultuda makalede, öncelikle Marcuse'un bağlı olduğu Frankfurt Okulu'nun

görüşleri ana hatları ile ifade edilmiş ardından Marcuse'un mevcut toplumsal düzenin analizinin iki temel ilkesi olan "olgunluk ilkesi" ve "performans ilkesi" açıklanmıştır. Marcuse'un, olgunluk ilkesini, kurumların tarihsel süreçte, birey ve toplum üzerinde bir baskı aracına dönüşmesi olarak ve aynı bağlam içinde olgunluk ilkesinin güncel bir görünümü olarak performans ilkesini ise, kapitalist sistemin, rekabetçi ve verimlilik odaklı çalışma hayatı anlayışı içinde, bireylerin emeğine yabancılaşması durumu olarak belirlediği ortaya koyulmuştur. Olgunluğun analizi içinde son olarak Marcuse'a göre yeni-kapitalizmin, kendi sisteminin devamlılığını sağlamak için insanlara, topluma ve doğaya dayattığı sömürü düzeninin temel özellikleri ve yeni görünümüne yer verilmiştir. Olgunluğun Marcuse'u analizi ortaya konduktan sonra, Marcuse açısından, insanın ve toplumun özgürleşme sürecinde temel rollerden birine sahip olan sanatsal ya da estetik yaklaşımın gerek insan doğası gerekse fiziksel doğa anlayışı üzerinde oynayabileceği pozitif rol ortaya konmuştur. Son olarak ise Marcuse'a göre doğaya sanatsal bakışın ne anlama geldiği ve sanatın hangi özelliği nedeniyle ifade edilen olgunluğun, tek boyutlu toplumun, aşılmasına öncüllük ettiği, özgürlüğün imkanlarından biri konumuna geldiği açıklanmıştır. Böylece Marcuse'un özgürlük, doğa ve sanat arasında kurmuş olduğu ilişki biçimi tamamlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Olgunluk, özgürlük, sanat, doğa, yeni-kapitalizm, Frankfurt Okulu.

ABSTRACT

Herbert Marcuse is one of the rare thinkers who carries the meaning of freedom to sociality and even nature, and establishes a link between art and freedom, even though the problem of what is the nature of freedom has been discussed extensively in the history of thought. For him, capitalism which is the actual appearance of the reality or the reality imposes a social order on people that it claims is inevitable. However, according to Marcuse, this reality or one-dimensional society can be overcome with a new perspective on nature, society and human beings thanks to the transformative power of art. In this regard, in the article, the basic views of the Frankfurt School, of which Marcuse is a member, were expressed, and then the "reality principle" and "performance principle", which are the two basic principles of Marcuse's social analysis, are explained. It has been revealed that Marcuse determined the principle of reality as the transformation of institutions into a means of pressure on the

individual and society in the historical process. In the same context, it was stated that Marcuse presented the performance principle, which is the current view of the reality principle, as the alienation of individuals to their labor within the capitalist system, which has a competitive and productivity-oriented understanding of working life. Concerning the social analysis of Marcuse, it is finally explained that the basic features and forms of the order of exploitation that neo-capitalism imposes on people, society and nature to ensure the continuity of its system. After revealing the Marcusecu analysis of reality, the artistic or aesthetic approach, which has a fundamental role in the solution proposals of Marcuse for the liberation process, can play a positive role on both human nature and physical nature understanding. Finally, according to Marcuse, what is the artistic view of nature and how art provides freedom was explained. Thus, the relationship that Marcuse established between freedom, nature and art was completed.

Keywords: Reality, freedom, art, nature, neo-capitalism, Frankfurt School.

Giriş

Özgürlük ve zorunluluk düşünce tarihinde gerek ayrı ayrı gerekse karşılıklı ilişkileri bakımından çokça tartışılmış iki temel felsefi kavramdır. Genel itibari ile felsefe tarihi içinde bu iki kavram; doğa felsefesi bağlamında determinizm-indeterminizm karşıtlığı üzerinden, ahlak felsefesi bağlamında ise insanın eylemlerinde özgür olup olmadığı üzerinden tartışmaların içinde sıkça yerini almıştır. Ancak burada Herbert Marcuse (1898-1979) bağlamında irdelenecek olan özgürlük meselesi, bireyin, toplumun ve hatta doğanın özgürlüğü ile ilintilidir. Diğer bir ifade ile Marcuse söz konusu olduğunda teorik özgürlük ve zorunluluk kavramları, tartışmaları yerini özgürlüğün ve zorunluluğun pratik bağlamına bırakacaktır. Bu doğrultuda Marcuse’da zorunluluktan söz edildiğinde asıl değinilmek istenen nokta, kapitalist toplum yapısının bireyin ve toplumun üzerinde kurmuş olduğu tahakküm; özgürlükten söz edildiğinde değinilmek istenen nokta, bireyi ve toplumu ‘esir’ alan, kısıtlayan, kendine yabancılaştıran böylece tek boyutlu bir birey ve toplum (tekno-ekonomik boyut ile sınırlı) ortaya çıkararak kapitalist toplum yapısının aşılması ve yeni bir toplum düzeni inşa edilmesidir. Bu yönüyle Marcuse’un özgürlük anlayışı devrimci bir karaktere bürünür. Onun için özgürlük, toplumsal gerçekliğin katılaştırmış kalıplarından çıkarak yeni bir insan ve toplum tesis etmektir. Bu minvalde bu yazıda, Frankfurt Okulu’nun önemli bir temsilcisi olarak Marcuse’un olgusal ya da toplumsal ‘verilmişliğin’ aşılmasıyla gerçekleşeceğine inandığı özgürleşme sürecinde sanata biçtiği rol, açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak Marcuse’un görüşlerinin ayrıntılarına geçilmeden evvel, Marcuse’un eleştirel sosyal teorinin önemli temsilcilerinden biri olduğu düşünüldüğünde, onun görüşlerinin netleşmesi amacıyla kısaca bağlı olduğu düşünce okulunun görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır.

I. Frankfurt Okulu

Frankfurt Okulu, Carl Grünberg (1861-1940), Walter Benjamin (1892-1940), Max Horkheimer (1895-1973), Herbert Marcuse (1898-1979), Friedrich Pollock (1894-1970), Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969), Erich Fromm (1900-1980), Leo Löwenthal (1900-1993), Otto Kirchheimer (1905-1965), Franz Leopold Neumann (1900-1954), Walter Benjamin (1892-1940) ve Jürgen Habermas (1929-) gibi isimlerden oluşan sol eğilimli bir geleneği ifade etmektedir. Ritzer (2010: 282)’e göre bu okulun düşünürleri Marx’ın ekonomik

belirlenimcilik düşüncesinden uzaklaşan bir grup Neo- Marksist düşünürdür. Bu nedenle birçok farklı disiplinden düşünür bu okulun bünyesinde bir araya gelmiştir. Okul sözcüğü hem eğitim-öğretim amaçlı kurumsal bir yapıyı hem de sistemli bir düşünce geleneğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Okul'un kuramsal arka planı Kant, Hegel, Nietzsche, Marx, Weber, Freud ve Lukacs'ın görüşlerine dayanmaktadır. Almanya'daki ilk Marksist yönelimli enstitü olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde ortaya çıkan Okul, 1923 yılında resmi olarak kurulmuştur (Doğan 2013: 122; Kellner 1989: 5, 12).

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki koşulları açıklama girişimindeki Okul'un düşünürleri, Alman Devrimi'nin başarısızlığı ve Rus Bolşevik Devrimi'nin başarısı yani sosyalizmin merkezinin Doğu'ya kaymasıyla birlikte bir fikir karmaşasına düşmüşlerdir. Felix Weil önderliğinde bu karmaşanın ortadan kaldırılabilmesi için toplanan düşünürler Marksist teorinin yeniden ele alınması, düşünsel temellerinin sorgulanması, Marksizmin yeni koşullara uygun değerlendirmesini yapmak istemişlerdir. Bunun nedeni ise Avrupa'daki sosyalist hareketlerin başarısız olmasıdır. Bu nedenler etrafında ortaya çıkan Okul düşünürleri, klasik Marksizme eleştirilerini yöneltmiş ve daha felsefi bir düşünceyi içeren Batı Avrupa Marksizmine ilgiyi arttırmaya çabalamışlardır (Kellner 1989: 9-13; Bottomore 1994: 8, 89; Dellaloğlu 2014: 18-19).

Okul'un ilk yöneticilerinden biri olan Carl Grünberg, Okulun açılış konuşmasında temel yöntemlerinin Marksist yöntem olacağını ifade etmiştir (Slater 1998: 17). Bu Okul'un düşünürleri de kendilerini Marksist olarak değerlendirmişler ancak bu katı bir şekilde Marx'ın görüşlerinin benimsenmesi anlamında kullanılmamıştır (Skinner 2007: 147). Düşünürler Marx'ın ekonomi-politiğe katkılarını kabul etmişler ancak Marx'ın teorisinin devletin daha fazla alana egemen olması, altyapı-üstyapı kavramlarının birbirine geçmiş hali, kültür endüstrisi adı ile tanımladıkları olgunun yayılması gibi unsurları açıklayamadığını ifade etmişlerdir. Ancak işçi sınıfının Marx'ın öngördüğünün aksine yirminci yüzyılda sistemle bütünleştiğini ifade eden düşünürlere göre işçilerin artan yoksullaşmasının devrime yol açmamış olmasının Marx'ın teorisinin eleştirel değerini ortadan kaldıramadığını belirtmişlerdir (Assoun 2012: 95).

Marx'ın Hegel'den etkilenerek diyalektik üzerine yoğunlaşmasını temele alan Frankfurt Okulu'nun düşünürleri, diyalektik yöntemi eleştirelliğin sağlanmasında temel yöntem olarak

kabul etmişlerdir. Ayrıca Marx'ın "filozoflar şimdiye kadar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumladılar; önemli olan dünyayı değiştirmektir" sözünü destekleyerek toplumun hatalarının ve çelişkilerinin tespit edilmesi ve bu konuda sömürülenin çıkarına olacak şekilde harekete geçilmesi, mücadele edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak düşünürler Stalinizm'e dönüşen Rus Devrimi'nde olduğu gibi Marksizmin totaliter bir hal almasına, devlet kapitalizmine dayanan bir ekonomi anlayışına eleştirel yaklaşmışlardır (West 2005: 102). Düşünürler Marksizmin ekonomik indirgemecilik, pozitivism, evrimcilik ve bilimcilik anlayışına yönelmesine de eleştiri getirmişlerdir (Swingewood 1991: 283-284).

Frankfurt Okulu düşünürleri, insan özgürlüğü ve modern dünyadaki tahakküm ile baskılarla bu özgürlüğün nasıl sınırlandığı üzerinde durmuşlardır. Ayrıca modern dünyanın sorunlarını ortaya çıkarmayı ve bunları değiştirmeyi amaçlamışlardır (Layder 2006: 214).

Frankfurt Okulu'nda eleştiri, iki anlama sahiptir (Richter 2012: 82):

1. Mümkün olan en iyi dünyada yaşadığımız iddiası baskının, gücün, acının ve iktidarın varlığı ile yüzleştirilmelidir.
2. Dünya var olduğu gibi kalmak zorunda değildir. Bu düşüncenin eleştirilmesi, aynı zamanda tarih dışı düşüncenin ve dünyanın görünürde değişmezliği anlayışının da bir eleştirisidir.

Bu Okul ile zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılan eleştirel toplum teorisi nitelemesi 1930 yılında yönetici olan Max Horkheimer tarafından geliştirilmiştir. Horkheimer "Geleneksel ve Eleştirel Teori" adlı makalesinde eleştirel teorinin kapsamını belirginleştirmiştir. Okul'a 1932 yılında dahil olan Herbert Marcuse'da Horkheimer ile birlikte yazdıkları "Felsefe ve Eleştirel Teori" adlı makaleyle teoriye eklemeler yapmıştır. Bu düşünürlere göre eleştirel teori, insanların, kendi kültür ve düşünsel yaratılarının üreticisi olarak ele alınmaları anlamına gelmektedir. Ayrıca teorinin amacı sınıflı toplumu yok etmektir (Slater 1998: 61-67).

Eleştirel teorinin temel fikri, felsefe ile maddi araştırma arasındaki uçurumu kapatmak; bilginin bu iki dalını Hegelci tarih felsefesi modelinde tek bir düşünüm biçimi hâlinde kaynaştırmak olmuştur (Honneth 2003: 241). Eleştirel toplum teorisinin diğer toplum teorilerinden ayrılan yanı, eleştirel teorinin ideoloji eleştirisiyle bir arada gitmesi ve bunun bir sonucu olarak ise bu teorinin toplumun özgürlüğünü amaçlamasıdır (Gülenç 2015: 53). Ayrıca Grünberg yöneticiliğinde Okul'un araştırmalarında etkin olan ekonomik çalışmalar

Horkheimer dönemi ile birlikte ekonominin yanı sıra kültür, psikoloji, sanat, felsefe alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Kızılcıkelik 2000: 43).

Horkheimer, çalışmaların disiplinler arası yapılmasına, bu sayede tikel ile tümel, düşünce ile gerçeklik arasında kurulacak ilişkilerin bilimsel olmasının sağlanacağına ve diyalektik bir yöntem kullanılmasına büyük önem vermiştir (Jay 2014: 72). Başka bir deyişle eleştirel teori, disiplinler arası, aydınlatıcı, eleştirel ve diyalektik bir özelliğe sahiptir. Toplumsal felsefe kavramı üzerinde duran Horkheimer'a göre toplumsal felsefe, birey-toplum ilişkisini, kültürün, toplumsallaşmanın ve toplumsal yaşamın bütüncüllüğünü diyalektik olarak kavramaya çalışmadır (Kellner 1973: 141-142). Toplumsal felsefenin önemli olma sebebi şudur: Geleneksel felsefe tarihi, toplumu çalışmalarda göz ardı etmekte, toplumsal sorunları normalleştirmektedir. Oysa ki Horkheimer'a göre toplumun kültürü de araştırmalara dahil edilmeli, eleştirel bir bakış açısı ile olaylara bakılmalıdır. Bu nedenle Horkheimer, geleneksel felsefe yerine eleştirel olan, toplumu göz önünde bulunduran toplumsal felsefeyi temele alan bir yaklaşım benimsemiştir (Gülenç 2015: 33-34).

Horkheimer'in yöneticiliğinde onun bu düşüncelerini paylaşan düşünürler, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Friedrich Pollock, Erich Fromm, Leo Löwenthal, Franz Neuman, Otto Kirchheimer ve Walter Benjamin'dir (Vandenberghe 2016: 234). Çekirdek kadrodan Frankfurt Okulu geleneğinin esas teorisyenleri olarak bilinenler ise Horkheimer, Adorno ve Marcuse'dur (Koçak 1998: 11). Okul'un içerisindeki tüm farklı düşünürlerin ortak kökü bireylerin baskılardan kurtulup özgürlüğe nasıl erişebileceğinin analizini yapmaktır. Bu analizin en önemlilerinden biri de Marcuse'a aittir (Cevizci 2009: 1203-1206). Bu genel çerçevenin ardından Marcuse'un görüşleri ele alınacaktır.

II. Olgusallığın Analizi

Her türlü özgürleştirme çabası ya da her türlü devrim çabası, öncelikle mevcut durumun eş deyişle içinde karşı karşıya kalınmak zorunda olunan gerçekliğin analiz edilmesiyle başlar. Çünkü sorun tespit edilmeden çözüm yollarına başvurmak pek mümkün gözükmemektedir. İşte bu sebeple olsa gerek Marcuse, yeni bir birey ve toplum için öncelikle mevcut birey ve

toplumun analizine yönelmiştir.¹ Marcuse'un bu analizini ortaya koyabilmek için öncelikle Marcuse'un analizinde kendisine temel kabul ettiği "oligusallık" (zorunluluk ile eş anlamlı olarak) ve "performans ilkesi" kavramları ile ilgili görüşlerine değinilmesi ve ardından bu iki kavram temelinde yeni bir yapıya bürünen kapitalizmin Marcuse açısından analizinin ortaya koyulması gerekmektedir (Veysal 2009: 406-408).

Şimdi ilk olarak oligusallık ilkesinin üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü Marcuse'a göre bu ilke, çağlar boyunca tüm toplumlarda ve özellikle günümüz kapitalist toplumunda, bireyin üzerinde baskı oluşturan tüm unsurların bir idesi konumundadır. Marcuse'a göre oligusallığı tanımlamadan önce hemen şu noktanın altı çizilmelidir ki oligusallık, Marcuse'un Freud'dan alıp genişlettiği kavramlardan biridir (Tannenbaum 2006: 414-419; Marcuse 2006: 3). Detaylandırmak gerekirse Freud'a göre insanın uygarlaşma süreci, insanın içgüdülerinin çeşitli biçimlerde bastırılmasıyla mümkün olan bir süreçtir. İnsanın içgüdülerinden vazgeçmesi ya da içgüdülerini erteleyebilmesi Freud'a göre insanın uygarlık kurabilmesinin temel koşulu olmuştur. Ancak Freud'a göre bu uygarlaşma süreci eş deyişle insanın içgüdüsel gereksinimlerini sınırlaması, bastırması ve/ya geciktirmesi aynı zamanda insana içsel bir baskı da yüklemiştir ki Freud açısından bu durum insanlık tarihinin baskılanmanın tarihi olarak okunabilmesi anlamına da gelmektedir (Marcuse 2006: 11). Freud'a göre bu baskılanma, insanda bir nevi iki farklı sürecin birbiriyle sürekli çatışması anlamına gelmektedir. Ona göre insan, tüm insanlık tarihi boyunca; doğrudan doyuma karşılık ertelenmiş doyum, hazza karşı hazzın kısıtlanması, sevince karşı zahmet (çalışma), alıcılığa karşı üretkenlik, baskı yokluğuna karşı güvenlik ikilemleri arasında kalmıştır. İşte Freud'a göre bu noktadan hareketle bireyde, toplumda ve tarihte ortaya çıkan bu ikilem, tarihte içgüdülerin bastırılmasına doğru ağırlık kazanmıştır ve bunun sonucu olarak baskı durumunu yani oligusallık durumunu meydana çıkarmıştır.² Freud ve Marcuse'a göre bireyin ötesinde tarih ve toplumda oligusallığın hâkim olması ve oligusallığın psikolojik bir kavram olmaktan çıkarak toplumsal ve tarihsel bir kavram haline gelmesi kurumlar aracılığıyla olmuştur ve olmaktadır. Diğer bir deyişle

¹ Hatta doğrudan bu yazının konusunu teşkil etmese de tüm uygarlık tarihinin bir analizi de Marcuse için yeni bir toplumun ortaya çıkabilmesi için analiz edilmesi gereken bir konudur. Bu konuya özellikle Marcuse "Eros ve Uygarlık" adlı eserinin 3. ve 4. bölümlerinde yer vermiştir.

² Marcuse, çoğu zaman oligusallığı çalışma ile eş anlamlı olarak kullanıyor gibi gözükse bile özellikle çalışmanın "kendisinin" baskı aracı olmadığı, çalışmanın "belli bir biçiminin" baskı aracı olduğu düşünceleri sebebiyle oligusallığı salt çalışma olarak düşünmediği göz önünde tutulmalıdır. Bu bakımdan özünde oligusallık, "baskıcı çalışma biçimini" de kapsayacak biçimde toplum üzerindeki tüm baskı türlerine gönderme yapar.

insanların içgüdülerini bastırması ve yüceltmesi³ toplumda kendini artık baskı ya da kurumlar⁴ aracılığı ile göstermektedir ki bu bağlamda kurumlar, bireyin içgüdülerinin bastırılmasının topluca, bir bütün olarak sağlanabilmesinin aracı konumundadır (Marcuse 2006: 11-20).

Marcuse'a göre oligusallık ilkesinin, temelde kurumlar sistemi aracılığıyla, somutlaşması her çağda farklılık göstermiştir. Günümüz açısından bu durum kendini, başarı ilkesi ya da performans ilkesi⁵ olarak ifade edilebilecek olan kavramda gösterir. Eş deyişle tarih ve toplumun bir özeti olarak oligusallığın çağımızdaki görünümü performans ilkesi biçimindedir. Marcuse'un ifadeleriyle; *oligusallık ilkesinin yürürlükteki tarihsel biçimi* performans ilkesidir (Marcuse 2006: 35). Performans ilkesi, öz olarak, toplumun egemenleri tarafından özellikle çalışan kesimleri hedef alacak biçimde insanların 'üretim' ve 'başarı' temelinde 'yarışmacı', 'rekabetçi' bir tarzda güdülenmesidir. Toplumsal boyutu ile ise performans ilkesi, sürekli yeni pazarlar arayan, yeniden üretim temelli, eşyanın kullanım değerinin ötesinde kâr amaçlı üretim biçimini benimseyen kısaca kapitalist ekonomik modeli kendisine temel almış toplumsal, kültürel tını, ruhu imler. Başka bir deyişle Marx'ın bireyin ürüne, üretim sürecine, kendine ve topluma yabancılaşması kısaca emeğine yabancılaşma süreci, Marcuse açısından, yeni kapitalist dönem için kendisini performans ilkesi biçiminde gösterir (Marcuse 2006: 44-45). Bu doğrultuda performans ilkesi ile ilgili şu vurgunun da yapılması gerekmektedir ki Marcuse'a göre özellikle günümüzde çalışma edimi, birey için haz içgüdüünün doyurulması ya da yaptığı işten mutlu olma temel prensibi üzerinde değil çeşitli yaşam sıkıntılarını, darlıklarını giderme ve kapitalist üretim tarzının gereklerini yerine getirme prensipleri etrafında şekillenmektedir. Böylece insanlar, hayatlarının büyük bölümünü çalışmak için geçirmekte daha da ötesi boş zamanlarını kişisel mutlulukları için değil bir sonraki çalışma zamanı için güç toplama, dinlenme olarak kullanmaktadırlar. İşte Marcuse'a göre performans ilkesinin insanın tüm hayatını işgal eden bir baskı unsuru olarak kendini göstermesi özetle bu şekildedir (Marcuse 2006: 35, 36).

³ Yüceltme, psikolojide, bireylerin cinsellik ve saldırganlık içgüdülerini (idin isteklerini), toplumun kabul etmesi daha muhtemel olan yüce değerlere (örneğin sanatsal ve bilimsel değerler) dönüştürmesidir. (Morgan, Clifford 2006: 328, 437).

⁴ Marcuse'da artık-baskı, temel baskıdan (bireysel içgüdülerin bastırılmasının getirdiği baskıdan) farklı olarak kendilerini kurumlar aracılığıyla sunan egemen güçlerin baskısıdır (Marcuse 2006: 35, 36, 43, 44).

⁵ Verimlilik, üretkenlik biçiminde de ifade edilebilir.

Marcuse'a göre yukarıda ifade edilmiş olan olgusallığın 'çağdaş görünümü olarak performans ilkesi' aynı zamanda şu noktaya da işaret etmektedir ki olgusallık kendini her çağda ve koşulda farklı tarzlarda gösterebilmekte ve yenileyebilmektedir. Bu nedenle Marcuse açısından özellikle kapitalist toplumun deşifre edilmesindeki en önemli kaynak olan Marx ve Marksist perspektif yeniden ele alınmalıdır. Çünkü kapitalizmin iç dinamiğini sürekli değiştirmesi, yenilemesi, zamana uydurması temelde olgusallığın, Marksist terminolojiyle egemen güçlerin, yeni bir analizini gerektirmektedir (Marcuse 1972: 5, 28-29; Marcuse 2007: xii-xiii). Böylece Marcuse'a göre amaç aynı olmakla beraber, amaca giden (özgürlüğe giden) yolda karşı-devrimin analizi yeni bir biçimde ortaya koyulmak zorundadır. İşte bu güdüyle Marcuse, kapitalizmin kendisini çağımızda farklı görünümlemler ile sunma çabasını açığa çıkarma gayretini gösterir. Bu da yeni bir toplumsal analizi beraberinde getirir. Şimdi Marcuse'un yaptığı bu yeni toplumsal analizin ayrıntılarına geçilebilir.

Marcuse, tüm yazılarında temel toplumsal gerçekliğin analizine yer verse de özellikle "Tek Boyutlu İnsan" ve "Karşıdevrim ve Başkaldırı" adlı eserlerinde ileri endüstri toplumunun derinlemesine analizini yapar. Bu analizlerin tamamında dikkati çeken temel karakter, Marcuse'un mevcut toplumu ve bireyi tek boyutlu olarak görmesidir. Marcuse'un mevcut toplumu tek boyutlu olarak nitelenmesi en temelde toplumun ve içinde yaşayan bireylerin çalışmalarının yanı sıra umutlarının, beklentilerinin, hayallerinin, düşüncelerinin hatta duygularının bile mevcut olgusallığın sınırları içerisinde şekillenmiş olması nedeniyledir. Ona göre insanlar tüm benliği ile beraber, ileri endüstri toplumunun ona biçmiş olduğu rolün, sınırların etrafında kendilerini tek boyutlu olarak konumlandırmaktadır ki bunun anlamı olgusallığın aşılması toplumsal ve bireysel açıdan ikinci boyuta geçilememesi, insanın ve toplumun ona verilen ile, ona çizilen sınır ile tek boyutlu olarak kalmasıdır. Hatta Marcuse'a göre tek boyutlu toplum ve insan, ifade edilen tek boyutu aşma girişimlerini bile çoğu zaman farkına varmaksızın tek boyutun ürettiği çözüm önerileri ile sınırlı olarak düşünmekte, gerçekleştirmektedir. Böylece tek boyutlu insan, özünde, iyi bir ücret ve iyi bir yaşam olarak ona sunulan ancak kendi kararlarını kendi veremeyen, yalnızca başkalarının kararlarını en iyi şekilde uygulama konumuna indirgenmiş ve böylece şeyleşmiş, köle olup çıkmıştır (Veysal 2009: 425). Şimdi bu temel düşünce üzerinden ileri endüstri toplumunun doğurduğu tek boyutlu toplumun temel nitelikleri Marcuse açısından ayrıntılandırılabilir.

Marcuse'a göre yeni kapitalizmin belki de en önemli özelliği, karşı devrim ihtimalini en yüksek düzeyde içinde barındıran sınıf olan işçi sınıfını kendi sistemi içine eklemeyerek etkisiz hale getirmeyi başaramış olmasıdır. Marcuse'a göre yeni kapitalizmin böyle bir eklemeyi başaramış olması, öncelikle üretim sürecindeki otomasyonun artırılması sonucu emek gücüyle çalışan işçi sayısının azaltılabildiği olmasına ve azalan işçi sınıfının görünürde artan refah düzeyinden görece daha fazla pay alması yoluyla gerçekleşmiştir. Eş deyişle ona göre işçi sınıfının uzun çalışma saatleri ve tüketici çalışma ortamları yerlerini yeni kapitalizm ile beraber daha 'insani koşullara' ve geçim şartlarının görece düzelmesine bırakmış bu ise işçi sınıfının devrimci özelliğinin törpülenmesine yol açmıştır. Böylece işçilerin birçoğu var olan ile yetinmeye rıza göstermiş ve ellerindekileri kaybetme korkusu ile mevcut düzenin içerisine entegre olmuşlardır (Marcuse 1972: 5-9).

Marcuse'a göre kapitalizmin yeni görünümünün bir diğer önemli özelliği, yukarıda ifade edilmiş olan işçi sınıfının azalmasının yanı sıra üreten ve çalışan kesimde önemli ölçüde beyaz yakalı yeni orta sınıf işçilerin (bilhassa hizmet sektörü bağlamında) sayısının art/ırıl/ması, şişirilmesi böylece görece daha dolgun maaşlı işçi ordularının kurulmasıdır. Marcuse'a göre bu beyaz yakalı işçiler sınıfına yöneticiler, CEO'lar, teknik elemanlar hatta entelektüeller ve akademisyenler bile girmektedir ki böylece kapitalizmin yeni modeli, sömürü alanını geleneksel işçi sınıfının ötesine taşıyarak toplumun tüm sınıf veya tabakalarına genişletmiş, yaymıştır (Marcuse 1972: 9-14). Alanını genişleten kapitalizm, halkın içerisindeki tüm ayrılıkları tüketim toplumu ya da yüksek yaşam standardı çerçevesinde eritmeyi başararak kendisini muhafaza etmeyi sürdürmektedir (Marcuse 1972: 15-16; Goldman 2006: 318).

İleri endüstri toplumunun bir diğer özelliği, gerçek ve yapay ihtiyaçlar arasındaki sınırı bulanıklaştırması ve yeni yapay ihtiyaçlar üretmesidir. Marcuse'a göre gerçek ihtiyaçların ötesinde yapay ihtiyaçlar özünde bireyi baskı altında tutmak için sömürü düzeninin aracı haline gelmiştir. Ona göre bu yapay ihtiyaçlar, en temelde bireyin arzularının kontrolü ve yönlendirilmesi amacıyla yeni kapitalist yapı içinde sahte bir biçimde üretilmiştir. Bu yapay arzular, ihtiyaçlar bireyin kendi üzerindeki baskıyı görememesine ve bitmek tükenmek bilmeyen yapay ihtiyaçlar için bir ömür harcamasına sebebiyet vermiştir (Marcuse 2007: 6-7; Marcuse 1972: 17-18). Daha da ötesi Marcuse'a göre bu yapay ihtiyaçlar vasıtasıyla

insanların yalnızca çalışma saatlerinde değil aynı zamanda boş zamanlarında da yeni kapitalist sistem içinde, onun uğrunda zamanını, parasını ve emeğini tüketmesi sağlanmış hatta bu uğurda tüketecekleri enerjinin nasıl tüketileceğinin yollarını da yine sistem kendi içinde belirlemiştir. Böylece Marcuse'a göre bireyin yalnızca çalışma saatlerini değil aynı zamanda boş saatlerini de kontrol altına alma çabası yeni kapitalizmin alamet-i farikalarından biri haline gelmiştir (Marcuse 1972: 14).

Marcuse'a göre ileri endüstri toplumunun ya da yeni kapitalizmin bir diğer belirgin niteliği, 'kurtuluş' isteyen gerek bireylerin gerekse sınıfların ve/ya toplumdaki tüm örgütlü, 'tehlike' oluşturabilecek yapıların etkisizleştirilmesidir. Bilhassa teknoloji vasıtasıyla toplumun tek tek her ferdine ulaşabilir hale gelen yeni kapitalist model ile toplumun kontrol altına alınabilirliği kolaylaşmış ve bunun sonucunda sisteme 'tehlike' oluşturabilecek yapılar, olgusallığın ötesine geçerek 'hayal' kurabilen bireylerin hayallerinin etkisizleştirilmesi yoluyla etkisizleştirilmiştir. Ona göre olgusallığın ötesine uzanabilen, hayal kurabilen bireyler, bu hayallerini yine onlara sunulmuş olan 'verili sınırlı özgürlük seçenekleri' vasıtasıyla gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Hâlbuki Marcuse'a göre yeni kapitalizmin bireye sunduğu özgürlükler verili seçenekler içerisinde bir seçme özgürlüğü olduğu için esasında gerçek anlamda bir özgürlükten söz etmek pek mümkün değildir. Örneğin; markette sunulan seçenekler içinden istenilen çikolatanın alınması Marcuse'a göre bir seçme fırsatı olmuş olsa bile bir özgürlük değildir. Çünkü gerçek özgürlük çikolatayı insanların kendi kendilerine yapabilmesidir ki yeni kapitalizmin istediği de tam olarak bireylerin bu tür bir özgürlükten mahrum kalmasıdır (Marcuse 2007: 9-10).

Marcuse'a göre yeni kapitalizmin bir diğer önemli özelliği, bireylerin kendini, kendinde sahip olduğu nitelikler, vasıflar ile tanımlamak yerine sahip oldukları üzerinden tanımlamayı onlara benimsetmiş olmasıdır. Ona göre insanlar kendilerini, sahip oldukları eşyalar ve markalar aracılığıyla tanıma ya da tanımlama yoluna gitmektedirler ki düşünce tarihi kadar eski bir düstur olarak "kendini tanı" düsturu yeni kapitalist model sayesinde "sahip olduklarını tanı"ya dönüşmüştür. Marcuse'a göre insanın kendini bu yol ile tanıma edimi, insanın kendisini kapitalizmin sınırladığı dünya içerisinde tanımlamasına ve kendisine, hayata, topluma ve doğaya ancak kapitalist ruh içinde anlam vermesine sebebiyet vermiştir (Marcuse 2007: 11).

Marcuse'a göre yeni kapitalizmin önemli ayrıntılarından biri de üretim ve tüketim sürecine entegre olabilecek ve katkı sağlayabilecek meslek ve bu mesleklerin gerek duyduğu doğa bilimlerini desteklemesine karşı beşerî ve toplum bilimlerini ve bu alanlardan yetişecek öğrencileri desteklememesidir. Çünkü ona göre, beşerî ve toplum bilimlerinden yetişen öğrenciler siyasal, toplumsal ve bireysel benliklerine daha duyarlı ve bilinçli olmaları nedeniyle sistemin dayattığı kültüre böylece olgusallığa daha fazla direnç göstermeye meyilli olurlar. Halbuki siyasal ve toplumsal konulardan uzak yetişen teknik elemanlar, yeni kapitalizmin siyasal ve toplumsal gücüne karşı koymak bir yana yeniden üretimi mümkün kılmak, yeni pazarlar yaratmak, yeni teknolojik ürünler ortaya koymak bakımından sağladıkları 'teknik' katkılar sayesinde yeni sömürü alanları oluşmasına bilinçsizce bile olsa imkân tanır. Marcuse'a göre bu durum kendisini en bariz şekilde gerek devlet gerekse özel kurumların sağladıkları bursların ve ödeneklerin mesleki ve doğa bilimleri ağırlıklı olmasında gösterir (Marcuse 1972: 27-28; Goldman 2006: 318).

Özetle Marcuse için yeni kapitalizm, eski kapitalizmin kendini felakete sürükleyebilecek eksiklerinin farkında olarak, düzenine karşı koyabilecek devrimsel hareketleri önlemenin yollarını çeşitli biçimlerde bulmuş, kendini yenilemiştir. Ona göre yeni kapitalizm bunu en temelde kendisinin, kendi kurduğu sistemin yani olgusallığın ötesini düşünebilen, hayal edebilen bir birey ve toplumu çeşitli yollar ile törpüleyerek, toplumu ve bireyi tek boyutlu hale getirerek gerçekleştirmiştir. Öyle ki yeni kapitalist toplum kendi belirlenmişliğinin farkında olmayan ve olanı, olması gereken olarak düşünen bireylerin toplumu haline gelmiştir. Ona göre belki de daha da 'yıkıcı' olan, yeni kapitalist yapının, devrimci amaçlar ile çabalayan birey ve örgütleri, olgusallığı zorunluluk olarak gören toplumun diğer kesimleri arasında yükselttiği şu itiraz ile bastırabilmiş olmasıdır: (kapitalist sistemin savunusu için) "bu zaten hep böyleydi, böyle olması gerekir, bizde bunu istiyoruz". Marcuse'a göre toplumun bilinçsiz kesiminden yükselen bu sesler, toplumsal yenilenmeyi arzulayanların bir hayal içerisinde olduğu izleniminin doğmasına da sebebiyet vermiştir ki tam olarak kapitalizmin hedeflediği şeyde budur. Marcuse'un şu ana kadar ki düşüncelerini özetler nitelikteki şu ifadeleriyle bu bölüme son vermek yerinde olacaktır:

Üretim cihazı ve bu cihazın ürettiği mallar ve hizmetler, toplumsal sistemi bir bütün olarak "satar" ya da kabul ettirirler. Toplu ulaşım ve iletişim araçları, ikamet, yiyecek ve giyecek maddeleri, dayanılmaz, karşı konulmaz bir eğlence furyası ve haber endüstrisi, beraberlerinde, belirli davranışlar ve alışkanlıklarla, tüketiciyi ister istemez

üreticiye ve bu yolla da bütüne bağlayan belirli entelektüel ve duygusal tepkilere neden olurlar. Ürünler, kişileri uyuşturur ve yönetirler. Ürünler, kendi yanlışlığına karşı bağışıklık kazanmış olan bir yanlış bilinci doğururlar. Ve bu yararlı ürünler, giderek daha çok sayıda toplum sınıfları içinde, daha çok sayıda bireylerin hizmetine sunuldukça uyuşturucu nitelikteki bu ürünler bir propaganda olmaktan bir yaşam biçimi haline dönüşür. Bu iyi bir yaşam biçimidir, eskisinden çok daha iyi ve iyi bir yaşam biçimi olarak niteliksel değişime karşı direnç gösterir. Böylece içerikleri itibarıyla, yerleşmiş düşünce ve davranış dünyasını aşan fikirler, özlemler ve amaçlar ya yok edilerek ya da bu dünyanın ve bu olgusalığın kalıplarına indirgenerek bir tek-boyutlu düşünce ve davranış kalıbı ortaya çıkmaktadır. Onlar verili sistemin ve onun niceliksel boyutunun rasyonelliği aracılığıyla yeniden belirlenir (Marcuse 2007: 14).

III. Olgusalığın Aşımı

Hatırlanacağı gibi Marcuse için özgürlük kavramı, yalnızca kendi kendine özgürce karar verme gücü ya da kendini özgürce belirleyebilme kuvveti ile sınırlı anlama gelebilecek bir kavram değildir. Hatta ona göre özgürlük, Marksist anlamda üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin değişimi ile de sınırlı bir kavram da değildir. Ona göre özgürlük, bireysel özgürlüğü de içine alacak şekilde ama bireysel özgürlüğün ötesinde, yeryüzündeki tüm yaşamı geliştirecek, koruyacak ve birleştirecek olan amaçların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle Marcuse'a göre özgür insan çevresiyle, diliyle, duyarlılığıyla, jestleriyle, mimikleriyle, sevgisi ve nefretiyle kısaca tüm varoluşuyla özgürleşmelidir, özgürleşebilmelidir (Marcuse 2013: 51). İşte bu nedenle Marcuse için özgürlüğe giden yolda birçok faktör önemli rol oynar. Bunlardan biri de sanat ve onun getirdiği estetik boyuttur⁶ (Dellaloğlu 2014: 55; Marcuse 1997: 18-20, 61). Şimdi bu temel görüş etrafında önce Marcuse'a göre doğaya sanatsal bakışın ne anlama geldiği ve sanatın hangi özelliği nedeniyle ifade edilen olgusalığın aşılmasına öncüllük ettiğine değinilebilir.

Marcuse'a göre olgusalığa muhalefet radikal bir şekilde değişime uğramalıdır. Bu değişim içerisinde en önemlilerinden biri de doğaya bakışımızın radikal bir biçimde değişmesidir. Ona göre doğaya bakışımızdaki radikal bir dönüşüm, toplumun da radikal dönüşümüne ve böylece özgürleşmesine fırsat verecektir. Eş deyişle doğanın özgürleştirilmesi toplumun da özgürleştirilmesinin anahtarı olacaktır (Marcuse 1972: 59). Peki, doğanın özgürleşmesiyle kast edilen nedir? Marcuse'a göre doğanın özgürleşmesi kendini iki biçimde sunar,

⁶Burada bir yanlış anlamının önüne geçmek için şu ifade edilmelidir ki Marcuse'a göre sanat, dünyayı değiştiremez daha ziyade dünyayı değiştirebilecek olan bilincin, arzunun itici güçlerinden biri olarak devrimsel bilinçte başat rollerden birini oynar. (Marcuse 1997: 35).

sunmalıdır; bunlardan ilki bir akıl ve tecrübe varlığı olarak insan doğasının ya da insanın ‘içsel’ özgürleşmesi⁷ ve diğeri ise insanın varoluşsal çevresi olarak ‘dışsal’ doğanın özgürleşmesidir. Bu her iki doğanın özgürleşmesi ifade edildiği gibi toplumun tümüyle radikal dönüşümünü de beraberinde getirecektir. Bu özgürleşme ise sanatın, estetiğin gücü aracılığıyla gerçekleşecektir. Bu minvalde Marcuse’un çözüm önerilerinin hepsinin makalenin sınırlılığı düşünüldüğünde verilmesi mümkün değildir. Ancak makale kapsamında insanın “duyarlılık” (duyumsama) bağlamında içsel; “fiziksel dünya” bağlamında dışsal doğaya sanatsal ve estetik bakış açısının getirmiş olduğu dönüştürücü güce değinmek yeterli olacaktır. Bu iki örnek Marcuse için özgürleşmenin en temel yollarından ikisidir ve ikisi de tek boyutlu yapıdan iki boyutlu bir yapıya geçişin örnekleridir.

Marcuse’a göre doğa (dışsal doğa), tarihin bir parçası olarak ya da insanın manipülasyonuna açık bir alan olarak insan tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Kapitalizm için doğa tıpkı toplum ve insan gibi sömürü aracıdır. Diğer bir ifade ile kapitalist sistem için doğa, kaynakları yoluyla kapitalist kâr mantığının içine dahil edilmesi gereken bir olgudur. Marcuse’a göre kapitalist doğa tasarımı, mantığı değiş/tiril/medikçe ya da aşılmadıkça; doğaya yönelik kapitalist zihniyetin ötesine geçilmedikçe insan da özgürleşemez. Çünkü ona göre doğanın ticarileştirilmesi, kirletilmesi, savaş alanı olarak görülmesi yalnızca doğanın değil insanın da doğasının ticarileşmesi, kirletilmesidir. Marcuse’a göre doğa tasarımının evrilmesi gereken düşünce; doğanın, (insan için) araç olmadığı (insan için) amaç olduğudur. Çünkü amaç olarak doğa hem doğanın gerçekliğinin (tüketim aracı olarak değil) farkına varılmasının hem de rekabetçi insan doğası yerine estetik bir insan doğasının ortaya çıkmasının yolunu açacaktır (Marcuse 1972: 60-62). Marcuse’a göre doğaya hükmetmek, insana hükmetmenin ya da insanı köleleştirmenin bir diğer görünümü olduğu için; havanın, suyun, toprağın kirletilmesi köle insana giden yolun taşlarını döşediği için ekolojik kirlenmeye savaş açmak gerekir. Ona göre bu savaş, ancak doğayı üretici ve tüketici bir

⁷ Bu dönüş ve sanatın bu dönüşümdeki rolüne geçmeden evvel kısa bir not olarak Marcuse’un içsel doğanın ‘hapsedilmişliği’ ile ilgili düşüncesini açmak yerinde olacaktır. Marcuse’a göre insanın temel içgüdüleri bile yeni kapitalizm aracılığıyla biçimlendirilmektedir. Örneğin; insanın hayatta kalma içgüdüsünün bir yansıması olarak saldırganlık içgüdüsü, kapitalist zihniyet ve onun kendine araç edindiği teknolojik gelişmeler sayesinde saldırganlığı çokça aşarak katliamların, soykırımların, eşi benzeri olmayan savaşların doğmasına sebebiyet vermiştir. Yeni kapitalizmin içgüdüleri üzerinde yıkıcı etkisinin bir diğer önemli örneği ise insanın temel içgüdülerinden olan cinsellik içgüdüsünün, porno sektörü haline getirilerek insan cinselliğinin bir satış nesnesi haline getirilmesi, metalaştırılmasıdır. Özetle Marcuse’a göre tüm bu örnekler en temel içgüdülerimizin bile kapitalist zihniyet tarafından yönlendirilebileceğini göstermektedir ki us, duyu, imgelem vb. diğer tüm insan yetilerinin de bu yönlendirmeden azade olduğu ona göre söylenemez (Marcuse 1972: 59-60).

kaynak olarak değil kendisi için, doğayı doğa olduğu için sevmek, onu olduğu gibi bırakmak böylece doğayı bir sanayi, sömürü aracı olmaktan çıkararak bir zanaat ve sanat alanı olarak görmekle kazanılabilir (Marcuse 1972: 61-62).

Böyle bir doğa tasarımı kendi yolunu kendi çizen bir doğa bilimini de yani kapitalizmin aracı olmayan bilimi de ortaya çıkarır. Estetik bir doğa okuyuşu nihayetinde doğayı kullanmaya hazır madde olarak değil bir canlı organizma olarak onun yaşama gücüne saygıyı ve farkındalığımızı ortaya çıkarır. Böyle bir bakış açısı doğayı yalnızca bir sömürü aracı olarak gören bakışı değil doğanın ona verdiği nimetlere, lütuflara sahip çıkan bir bakışı da getirir (Marcuse 1972: 63-65).

Doğaya estetik bir tarzda bakmanın diğer bir olumlu ve özgürleştirici yanı ise doğada potansiyel olarak bulunan güzelliğin insan tarafından açığa çıkarılmasıdır ki böylece insanın da kendini doğayla birlikte gerçekleştirmesi mümkündür. Başka bir deyişle doğayı bir güzellik nesnesi olarak açımlayan insan, esasında kendi estetik yönünü açığa çıkararak tek boyutlu yönünü aşma çabası içerisine girecektir. Doğanın bu tasarımıyla birlikte insanın estetik yönünün bir uzantısı olarak doğa ve tersi yönde yani doğanın bir uzantısı olarak insan karşılıklı birbirlerini oluşturacaklardır (Marcuse 1972: 65-67).

Marcuse'a göre dışsal doğanın yanı sıra insan doğasının da özgürlüğe giden yolda radikal bir dönüşüme uğraması gerekir. Bunların en önemlilerinden biri de duyarlılıktır. Ona göre duyarlılık, tüm duyularla (görme, işitme, dokunma vb. duyularıyla) birlikte tarihsel olarak koşullandırılmıştır. Bu tarihsel koşullandırılmışlık radikal bir değişim geçirmelidir. Aksi halde sistem tarafından üretilen duyarlılık, insan doğasının duyarlılığı gibi farz edilmektedir. Ona göre duyarlılığın özgürleştirilmesi ancak insanın insanla, insanın doğayla sosyalist bir tarzda iletişim kurması ile mümkündür. Bu tarz ise öncelikle doğanın insan tarafından saldırgan bir biçimde tüketilmemesi ve bu minvalde doğaya estetik bir tarzda tekrar bakılması ile mümkündür. Duyarlılık ya da duyu yetileri, sanatsal hale geldikçe (güzeli seçen göz, müziğe duyarlı kulak vb.) gerçek anlamda özgürleşebilir.

Yeni bir duyarlılık ya da doğaya ve insana yeni bir bakış, Marcuse'a göre epistemolojik bir hatırlamayı gerektirir. Bu hatırlama insanın hiç olmamış yani ütöpik bir dönemi hatırlaması değil insan ve doğanın kuracakları doğru bağın hatırlanmasıdır. Bu hatırlama insanın

olgusallığın bir ürünü olarak doğaya bakışının yerine doğaya olgusallık tarafından kirletilmemiş bir tarzda bakışının hatırlanmasıdır (Marcuse 1972: 70-72).

Görüldüğü gibi Marcuse'a göre yeni bir duyarlılık olmaksızın yani doğaya ve insana yeni bir bakış olmaksızın insan özgürleşemez. İnsanın özgürlüğü bu yüzden onun duyarlılığında temellenmiştir (Marcuse 1972: 71). Marcuse'un şu ifadeleri ise konuyu özetler niteliktedir:

İnsan şeyleri yalnızca var olan toplum tarafından verildikleri, yapıldıkları ve kullanıldıkları biçim ve işlevleriyle algılar ve dönüşüm olanaklarını sadece var olan toplumun tarifi ve sınırları içinde algılar. Böylece, varolan toplum yalnızca insanın zihninde, bilincinde değil, duyularında da yeniden üretilir ve bireylerin yerleşmiş ve taşlaşmış duyarlıktan "çözülmedikçe", yeni bir tarih boyutuna açılmadıkça, verili dünyanın baskıcı aşinalığı kırılmadıkça (yabancılaşmış toplumdan ikinci bir yabancılaşma sonucu kırılmadığı) hiçbir inanç, hiçbir kuram, hiçbir akıl yürütme bu zindanı yıkamayacaktır (Marcuse 1972: 71-72).

Marcuse'a göre duyuların bireysel özgürlüğü, evrensel bir özgürlüğün de başlangıcı ve temelidir. Peki, bu nasıl mümkündür? Ya da bireysel özgürlük evrensel bir özgürlük arayışına nasıl dönüşecektir? Bu sorunun yanıtı, nesnel dünyanın "güzellik kanunlarına" göre düzenlenişinde yatar. Yani yalnızca bireyin değil aynı zamanda toplumun da ve doğanın da sanatsal bir tarzda yaratılması ile özgürlük bireysellikten nesnellığe yükselebilir. Başka bir deyişle bireyin duyarlılığının estetik bir biçim alması aynı şekilde şehirlerinin de yaşayışının da yani nesnellüğünün de estetik bir tarz almasını talep edecektir. Bu talep, öznel özgürlüğün nesnel hale gelmesini sağlayacaktır. Böylece *sanat eseri olarak toplum* özgürlüğün en önemli basamağı haline gelecektir (Marcuse 2013: 51).

Toparlamak gerekirse Marcuse için olgusallığı aşarak yeni bir boyut açmanın yolu sanatsal bakışın bireye, topluma ve doğaya hâkim olmasıdır. Tek boyutlu toplumun performans ilkesine dayalı yavan ve sömürücü bakışı yerini sanatın incelikli, geniş açılı ve yaratıcı bakış açısına bırakmalıdır. O halde Marcuse'a göre madem ki özgürleşmenin çözümü sanat aracılığıyla o halde sanatın özgürleştirici yönünün de açığa çıkarılması gerekir. Diğer bir ifade ile sanat nasıl bir karaktere sahiptir ki Marcuse'a göre özgürlüğün belirleyicisi konumuna gelebilmiştir?

Sanat, Marcuse için özünde yeni bir bilinç ya da kültürel bir devrimi ifade eder (Marcuse 1997: 39). Diğer bir ifade ile sanat doğası gereği her mekân ve zamanda devrimci bir karaktere sahiptir (Marcuse 1972: 116, 125; Marcuse 1997: 23). İşte bu nedenle sanat, onun

için tek boyutlu toplumdan iki boyutlu topluma yani olgusallığı aşarak imgelem dünyasına, hayal edilebilir bir toplumsallığa geçişi sağlar (Marcuse 1997: 45-46). Sanat bu yapısı ile özgürleştirici ve devrimcidir. Hiçbir sınıfsal, tarihsel, sosyal şart olmaksızın bu böyledir (Marcuse 1997: 44, 59, 61).

Marcuse'a göre sanatı sanat yapan aynı zamanda bu yönüyle sanatı devrimci yapan, sanatın yerleşik düzeni (olgusallığı, gerçekliği) dönüştüren, yıkan ve olumsuzlayan yönüdür (Marcuse 1972: 79-80, 86-87, 97-98, 105). Biraz daha açmak gerekirse Marcuse için sanat, algıyı, anlama yetisini, aklı, insanı, doğayı, toplumu olgusallığın dikte ettiği boyutundan kurtarması sebebiyle yeni bir dünyanın imkânını temsil eder (Marcuse 1997: 10, 37). Var olanın ötesine uzanabilen, verilmiş tarihin ötesine uzanabilen bir bakışı sağlayan sanattır. Yalnızca var olanı olumsuzlayan bakış açıları yerine olanı olumsuzlayan, başkalaştıran, dönüştüren sanat, bireyin olgusallık tarafından hapsedilmiş tüm yetilerinin ve buna ek olarak toplumun ve doğanın da özgürleşmesini sağlar. Peki, sanat bu gücü nereden alır? Marcuse'a göre sanatın gücü, onun sahip olduğu 'biçim' sayesinde olgusallığın ona sağladığı 'içeriğe' estetik (sanatsal) bir boyut katmasından; olgusallığın "katı" yönünü altüst etmesinden ileri gelir. Sanat, altüst edişi ile, bireyin toplumsal gerçekliğin ötesinde düşünebilmesini, özgürleşebilmesini mümkün kılar. Sanat dışında hiçbir alan, insanın poesis (yaratıcılık) faaliyetini tümüyle ortaya çıkaramadığı için olgusallığın katı kurallarının aşılmasında sanat kadar rol oynayamaz. Marcuse'a göre belki de daha da ilginç olanı, sanatın, bu dönüşüme öncülük ederken hiçbir biçimde devrimci karaktere bürünmesine gerek kalmamasıdır. Çünkü o özüne sadık kaldığı sürece zaten özü itibarıyla devrimci ve dolayısıyla özgürleştiricidir (Marcuse 1997: 18-20).

Gündelik deneyimi parçalayan sanatın yapısı, bir yönüyle var olanın parçasıdır çünkü var olanı kendisine malzeme edinir. Ancak sanat, bir mermer, bir boya, bir kelime vb. tüm gerçekliğe yeni bir şey katarak yeni bir dünya yaratır. Reel alanı aşarak irreel alana geçişi mümkün kılar. Bu yeni yarattığı dünya, var olan dünyaya karşı olumsuzlayıcı bir dili ihtiva eder. Böylece estetik boyut hem saklayan hem de çözüdüren eş deyişle var olanı koruyan ama aynı zamanda ondaki başkalığı ortaya çıkaran, çözümleyen bir yapıya sahiptir. Bu ise yukarıda ifade edildiği gibi sanatın özgürleştirici yönünü ortaya koyar (Marcuse 1997: 40). Sanatın biçimsel yönünün özgürleştirilmesi sayesinde birey, bu olgu dışı dünyada ya da kurgusal dünyada imgelemine harekete geçirir ve böylece kendine verilenlerin ötesini hayal

edebilenin yolunu bulur. Sıradan dünyanın gerçekliği yerine sanatın açtığı gerçekliğin, gerçek bir dünya olduğunun farkına varır ve olgusallığı dönüştürmenin böylece kendi gerçekliğinin ve dolayısıyla özgürleşmesinin yolunu bulur (Marcuse 1997: 50, 58).

Sanat zeminini toplumsal olgusallıktan bulan ve gene de bu olgusallığın “başkası” olan kendi gerçekliği üzerinde diretmesinde bu dinamiği yansıtır. Sanat “başka” deneyim için erişilemez olan boyutu, içinde insanların, doğanın ve şeylerin bundan böyle yerleşik olgusallık ilkesi altında durmadıkları bir boyutu açar (Marcuse 1997: 61).

IV. Sonuç

Bireysel özgürlük söz konusu olduğunda felsefe tarihinde hâkim eğilimin bireysel özgürlüğün temel kriterinin, istemenin tüm dış etkenlerden bağımsız olarak karar ver/ebil/mesi olduğu söylenebilir. Marcuse da felsefe tarihindeki bu hâkim eğilime uygun olarak özgürlüğü dış etkenlerden olabildiğince arı olabilmek olarak düşünür. Ancak onun özgürlüğe dair bakış açısını farklı kılan, makale boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi, özgürlüğün önündeki engelleri, tarihsel ve toplumsal bir perspektif ile, kapitalist zihniyette görmesidir. Bu nedenle onun özgürleşmeden anladığı da bireysel kararlar verebilme anlamındaki özgürlük tasarımının çok ötesinde daha geniş planda doğada, toplumda, insanın içgüdülerinde, aklında, duyularında hatta imgeleminde bir özgürlüktür. Böyle bir özgürleşmenin imkanlarından biri ona göre sanatın, estetik boyutun tüm bireylerin ve toplumun tinine etki edebilmesinde yatar. Ona göre sanatın doğasındaki poesis faaliyeti, “olgusallığın ötesini”, “olgusallıktan başkasını” işaret edebildiği için, kendisi amaç edinmemiş olsa bile, olgusallığı olumsuzlayıcı bir toplumsal fonksiyon içerir. Sanat, toplumsal devrim için araç haline gelmeksizin, kendinde ve kendisi için kaldığında bile bu toplumsal fonksiyonu yerine getirir. Sanatın bu fonksiyonu Marcuse için esasında tarihsel ve toplumsal düzlemin bir uzantısı olan doğanın da özgürleşmesinin anahtarı konumundadır. Çünkü doğayı insan için bir araç olmaktan kurtarabilecek en temel yaklaşım biçimlerinden birisi doğaya sanatsal bakış, yaklaşımdır. Böyle bir yaklaşım değişikliği aynı zamanda insan ve toplumun da kendisine yaklaşım biçimini belirleyecek, değiştirecektir. Sonuç olarak sanatçı olarak insan ve bir sanat eseri olarak toplum ve doğa Marcuse’un ütöpik (özgür) toplumudur; ancak gerçekleştirilemez bir ütopya olarak değil bilakis mevcut toplumsallığın içerisinde yeşermekte olan devrim sayesinde mümkün olan bir ütopyadır.

KAYNAKÇA

BOTTOMORE, T. (1994). Frankfurt Okulu, çev. Ahmet Çiğdem, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.

CEVİZCİ, A. (2009). Felsefe Tarihi, İstanbul: Say Yayınları.

DELLALOĞLU, B. F. (2014). Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum, 5. Basım, İstanbul: Say Yayınları.

DOĞAN, N. (2013). Alman Sosyoloji Geleneği, 2. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

GOLDMANN, L. (2006). "Marcuse'yi Anlamak" Frankfurt Okulu, ed. H. Emre Bağce, 2. Basım, ss. 305-320, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

GÜLENÇ, K. (2015). Frankfurt Okulu Eleştirisi Toplum ve Bilim, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HONNETH, A. (2003). The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought, ed. William Outhwaite, pp. 241-244, UK: Blackwell Publishing.

JAY, M. (2014). Diyalektik İmgelem Frankfurt Okulu'nun Tarihi ve Çalışmaları (1923-1950), çev. Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KELLNER, D. (1973). "Frankfurt Okulu'nu Yeniden Değerlendirmek: Martin Jay'in Diyalektik İmgelem'inin Eleştirisi", Frankfurt Okulu, ed. H. Emre Bağce, 2. Basım, ss. 134-167, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

KELLNER, D. (1989). Critical Theory, Marxism and Modernity, UK: Polity Press.

KIZILÇELİK, S. (2000). Frankfurt Okulu, Ankara: Anı Yayıncılık.

KOÇAK, O. (1998). Akıl Tutulması (Önsöz), İstanbul: Metis Yayınları.

LAYDER, D. (2006). Understanding Social Theory (Second Edition), London: Sage Publications.

MARCUSE, H. (1972). Counterrevolution and Revolt, USA: Beacon Press.

MARCUSE, H. (1997). Estetik Boyut, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

MARCUSE, H. (2006). *Eros and Civilization*, London: Routledge.

MARCUSE, H. (2007). *One-Dimensional Man*, London: Routledge.

MARCUSE, H. (2013). *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*, çev. Soner Soysal, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

MORGAN, C. T. (2006). *Psikolojiye Giriş*, çev. Buket Tegin, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

RICHTER, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar*, çev. Necmeddin Doğan, İstanbul: Küre Yayınları.

SKINNER, Q. (2007). *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.

SLATER, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım*, çev. Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SWINGWOOD, A. (1991). *A Short History of Sociological Thought*. USA: Macmillan Education.

TANNENBAUM, D. & SCHULTZ, D. (2006). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozof ve Fikirler*, çev. F. Demirci, Ankara: Adres Yayınları.

VANDENBERGHE, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

VEYSAL, Ç. (2009). "Herbert Marcuse", 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, Cilt 1, ed. Çetin Veysal, İstanbul: Etik Yayınları.

WEST, D. (2005). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.